

FORDÍTOTTA
ÉS A KÍSÉRŐ TANULMÁNYT ÍRTA
BÍRÓ DÁNIEL

MARTIN BUBER
Én és Te

EURÓPA KÖNYVKIADÓ
BUDAPEST, 1999

A FORDÍTÁS AZ ALÁBBI KIADÁS ALAPJÁN KÉSZÜLT:
MARTIN BUBER: ICH UND DU
WERKE. ERSTER BAND: SCHRIFTEN ZUR PHILOSOPHIE.
MÜNCHEN-HEIDELBERG, 1962.
FIRST PUBLISHED 1923
COPYRIGHT © MARTIN BUBER ESTATE, 1994

ALAPKIADÁS: EURÓPA KÖNYVKIADÓ, 1991

HUNGARIAN TRANSLATION © BÍRÓ DÁNIEL, 1991

Első rész

A világ kétarcú az ember számára, amiként kétarcú az ember magatartása a világban.

Az ember magatartása kétarcú, amiként kettő az alapszó, amit kimondani képes.

Az alapszók nem szavak, hanem szópárok.

Az egyik alapszó az Én-Te szópár.

A másik alapszó az Én-Az szópár, ahol az Az helyett Ó is állhat, anélkül hogy az alapszó megváltoznék.

Így hát az ember Én-je is kétarcú.

Hiszen az Én-Te alapszó Én-je más, mint az Én-Az alapszó Én-je.

* * *

Az alapszók dolga nem az, hogy kimondjanak valamit, ami rajtuk kívül is áll, hanem az, hogy azáltal, hogy kimondják őket, állítsanak valamit, ami megáll.

Az alapszókat lényével mondja az ember.

Mikor az ember azt mondja: Te, az ÉN-Te szó-pár ÉN-jét is kimondja.

Mikor az ember azt mondja: Az, az ÉN-Az szó-pár ÉN-jét is kimondja.

Az ÉN-Te alapszót csak egész lényével mondhatja az ember.

Az ÉN-Az alapszót sohasem mondhatja egész lényével az ember.

* * *

ÉN önmagában – nincsen, csak az ÉN-Te alapszó ÉN-je és az ÉN-Az alapszó ÉN-je van.

Amikor az ember ÉN-t mond, a kettő valamelyikét véli. Az az ÉN, melyet véli, az van jelen, amikor ÉN-t mond. Amikor Te-t vagy Az-t mond, akkor is az egyik vagy a másik alapszó ÉN-je van jelen.

ÉN-nek lenni vagy ÉN-t mondani – egy és ugyanaz.

ÉN-t mondani vagy az alapszók egyikét mondani – egy és ugyanaz.

Aki az alapszók egyikét kimondja, belépett a szóba és már benne áll.

* * *

Az emberlény életének tere nem csupán a céltudatos igék tartománya. Élete nem csak olyan tevékenységekből áll, melyeknek tárgya van. Észlelek valamit. Érzékelek valamit. Elképze-

lek valamit. Akarok valamit. Érzek valamit. Gondolok valamit. Az emberlény élete nem csupán ilyen tevékenységekből és ezekhez hasonlókból áll.

Mindezek és a hozzájuk hasonlók alapítják meg az Az birodalmát.

A Te birodalmának azonban más az alapja.

* * *

Aki azt mondja: Te, az nem valamely tárgyat vél. Mert ahol valami van, ott másvalami is van, minden Az más Az-zal határos, Az csak azáltal van, hogy másokkal határos. Ahol azonban azt mondjuk: Te, nincsen másvalami. A Te nem határos. Aki azt mondja: Te, annak nincsen valamije, annak semmije sincs. De a viszonyban áll.

* * *

Azt mondják, hogy az ember tapasztalja a saját világát. Mit jelent ez? Az ember végigtapodja a dolgok felszínét, és megtapasztalja őket. Gyűjt valamely tudást az állapotukról, tapasztalatot gyűjt.

Megtapasztalja, miként állanak a dolgok.

De nem egyedül tapasztalások vezetnek a világot az emberhez.

Mert olyan világot vezetnek hozzá, amely Az-ból és Az-ból és Az-ból, Ő-ből és Ő-ből és Az-ból áll.

Tapasztalok valamit.

Mit sem változtat ezen, ha a „külső” tapasztalásokhoz hozzáadjuk a „belsőket” is, a nem örökévaló distinkció szerint, amely az emberi nem azon óhajából fakad, hogy élét vegye a halál titkának. Belső dolgok, akárcsak a külsők – dolgok a dolgok között!

Tapasztalok valamit.

És mit sem változtat ezen, ha a „nyilvánvaló” tapasztalásokhoz hozzáadjuk a „titkosakat”, ama magabiztos bölcsességgel, mely a beavatottak számára fönntartott titkos rekeszről tud a dolgokban, s a kulccsal hadonász. Ó, titokzatosság titok nélkül! Ó, kibúvók sora!

Az, az, az!

* * *

A tapasztaló nem részesül a világból. Hiszen a tapasztalás „öbenne” van, s nem közte és a világ között.

A világ nem részesül a tapasztalásból. Engedi tapasztalni magát, de a tapasztalás nem illeti, mert ő nem ad hozzá semmit, és általa nem is történik vele semmi.

* * *

A világ mint tapasztalás az Én-Az alapszóhoz tartozik. Az Én-Te alapszó alapítja meg a viszony világot.

* * *

Három szféra van, melyben a viszony világa támad.

Az első: életünk a természettel. A viszony homályban lüktet, nyelv előtti viszony. A teremtmények meg-megrebbenek átellenben velünk, de átjutni hozzánk képtelenek, s ha kimondjuk nekik: Te, szavunk a nyelv küszöbénél elakad.

A második: életünk az emberek között. A viszony nyilvánvaló, és a nyelvben testet ölt. Te-t adhatunk, és befogadhatunk.

A harmadik: életünk a szellemi létezőkkel. A viszonyt felhő fedi, mégis megnyilvánul, nyelv nélkül, de nyelvet létrehozón. Te-t nem észlelünk, s mégis érezzük, hogy szólnak hozzánk; válaszolunk – formálunk, gondolkodunk, cselekszünk: lényünkkel mondjuk az alapszót, anélkül hogy szánkkal kimondhatnánk.

Akkor hát hogyan is vonhatjuk azt, ami a nyelven kívül van, az alapszó világába?

Minden szférában, minden által, ami jelenvalóvá lesz számunkra, az örök Te nyomába tekintünk, mindenikben az ő szelét érezzük, minden Te-ben az örök Te-hez szólunk, minden szférában e szféra módja szerint.

* * *

Egy fát szemlélek.

Befogadhatom mint képet: meredő oszlop

a fényárban, szerteszaladó zöldellés, a háttér kék ezüstje szelíden mossa.

Megérezhetem, mint mozgást: áradó erek a szilárd, magasba emelkedő törzsen, a gyökerek szívása, a levelek lélegzése, végtelen közlekedés földdel és levegővel, s maga a homályos növekedés.

Besorolhatom a fajtájába, s mint egyedet szemlélhetem: fölépítését és életmódját.

Megtehetem, hogy egyszerűségétől és formájától oly következetesen eltekintek, hogy már nem látom egyébnek, mint a törvények kifejeződésének – azon törvényekének, melyek szerint az erők folytonos egymásnak feszülése folytonosan kiegyenlítődik, vagy azokénak, melyek szerint az anyagok összekeverednek és szétválnak.

Megtehetem, hogy pusztán számok közötti viszonyra oldom – örökkévalóvá teszem.

Mindeközben a fa a tárgyam marad, megvan a helye és az életideje, a faja és az alkata.

De az is megtörténhet, egyszerre akarat és kegyelem által, hogy amint szemlélem a fát, egyszerre viszonyba kerülök vele, és a fa többé már nem Az. A kizárólagosság hatalma megragadott engem. Mindehhez nem szükséges, hogy lemondjak a szemlélődés bármelyik módjáról. Nincsen semmi, amitől el kellene tekintennem, hogy láthassak, s nincs olyan tudás,

melyet el kellene felejtennem. Nem, minden – a kép és a mozgás, a fajta és az egyed, a törvény és a szám –, mind benne van, szétválaszthatatlanul egybeolvad.

Minden, ami a fa sajátja, benne van: az alakja és a szerkezete, a színei és a kémiaja, társalgása az elemekkel és társalgása a csillagokkal – mindez egyetlen teljességben.

A fa nem benyomás, nem képzeletem játéka, nem kedélyem valamelyik állapota – szemben velem éli világát, és dolga van velem, miként nekem is vele, csak másképpen.

Ne próbálja az ember a viszony értelmének erejét elvenni: a viszony – kölcsönösség.

Akkor hát volna tudata, neki, a fának is, akár csak nekünk? Nem tapasztalom. De hát ismét szét akarjátok választani a szétválaszthatatlant, csak azért, mert önmagatokon ez már sikerült? Nem a fa lelkével és nem is driáddal találkozom, hanem a fával magával.

* * *

Ha egy emberrel, mint a nekem rendelt Te-vel állok átellenben, s az Én-Te alapszót mondom neki – ő immár nem dolog a dolgok között, és nem is dolgokból áll.

Ő többé már nem Ő, nem más Ő-ktől határolt, nem egy pont a térből és időből vont világhálóban, és nem is valamely állapot, mely tapasztal-

ható, leírható, s nem is megnevezett tulajdonságok laza kötege. Hanem ő szomszédok nélkül, eresztékek nélkül Te, és betölti az égboltot. Nem mintha nem volna más, mint ő: de minden más az Ő fényében él.

Ahogy a dallam nem hangokból áll össze, a vers nem szavakból, és a szobor nem vonalakból – tépni, nyúni kell, míg az egyből elkészül a sok –, így van ez az emberrel is, akinek azt mondom: Te. Elvehetem belőle hajának színét, hangjának színét, jóságának színét, sőt ezt újra meg újra meg is kell tennem, de ő többé már nem Te.

És ahogyan az ima nem az időben van, hanem az idő van az imában, s nem az áldozat van a térben, hanem a tér az áldozatban, aki pedig ezt a viszonyt megfordítja, megsemmisíti a valóságot, ugyanígy nem találok azt, akinek ezt mondom: Te, semmilyen Valamikorban, semmilyen Valaholban. Odahelyezhetem, s ezt újra meg újra meg is kell tennem, de akivel ezt teszem, már nem egyéb, mint Ő, többé már nem az, akinek ezt mondom: Te.

Amíg a Te ege feszül felettem, az okság viharai a sarkamban meglapulnak, s a végzet örvénye megdermed. Az embert, akinek azt mondom: Te, nem tapasztalom. De viszonyban állok vele, a szent alapszóban. Csak amikor megint kilépek belőle, akkor tapasztalom őt megint.

A tapasztalás – távolság attól, akinek azt mondom: Te. Viszony létezhet akkor is, ha az ember, akinek azt mondom: Te, tapasztalása körében nem érzékeli azt. Mert a Te több, mint amit Az tud. A Te többet tesz, és több történik vele, mint amit Az tud. Idáig nem érhet el az ámítás: itt ring a való élet bölcsője.

* * *

Ez a művészet örök eredete, hogy az ember szemben találja magát egy formával, és az őáltala művé akar lenni. Nem lelkének szüleménye, hanem jelenés, amely lelkével találkozik, és szólítja annak hatóerejét. Az embernek egész lényével kell megtennie a tettet: ha megteszi, ha egész lényével mondja ki az alapszót a megjelenő alaknak, akkor a ható erő az útjára indul, létrejön a mű.

A tett áldozatot és kockázatot foglal magába. Az áldozat: a végtelen lehetőség feláldozása a forma oltárán; mindent, ami akár csak egy pillanattal előbb játékosan felvillant az ember látómezejében, ki kell törölni; belőle semmi nem juthat el a műbe; így akarja az egymással átellenben állás kizárólagossága. A kockázat: az alapszót az ember csak egész lényével mondhatja ki; aki elszánja magát, semmit sem tarthat vissza önmagából; a mű nem tűri, mint a fa vagy az ember, hogy az Az-világba térve keres-

sek felüdülést – nem, a mű követel: ha nem jól szolgálom, összetörik, vagy engem tör össze.

Az alakot, mellyel szemben találok magam, nem tapasztalhatom, nem írhatom le a külsejét, csak megvalósítani vagyok képes. És mégis látom, az átellenben állás fényétől sugárzón, világosabban a tapasztalt világ minden világosságánál. Nem mint dolgot látom a „külső” dolgok között, nem mint a „képzelet” képződményét, hanem mint jelenvalót. Ha tárgyat keresünk benne, semmit nem lelünk; s mégis, mi lehetne jelenvalóbb nála? És ez valóságos viszony; hat rám, ahogyan én is hatok öreá.

Az alkotás – teremtés, a feltalálás – rátalálás. A formálás – felfedezés. Azáltal, hogy megvalósítok, felfedek valamit. A formát általvezetem az Az világába. A teremtett mű – dolog a dolgok között, és mint tulajdonságok összessége, tapasztalható és leírható. De a befogadó szemlélő egyszer s másszor testi valójában szembetalálkozhat vele.

* * *

– Mit tapasztal hát az ember abból, akinek azt mondja: Te?

– Éppen hogy semmit. Hiszen nem tapasztalja őt.

– Mit tud tehát az ember arról, akinek azt mondja: Te?

14

– Csak mindent. Hiszen nem tud róla többé semmi rész szerint valót.

(* * *)

A Te kegyelem által találkozik velem – hiába keresném, hogy megtaláljam. De az, hogy ki mondom az alapszót neki, lényem cselekedete. A Te találkozik velem. De én lépek közvetlen kapcsolatba vele. Így a viszony választatás és választás, szenvedő és cselekvő egyben. Hiszen az egész lényünkkel végzett cselekedetet szükségképpen szinte csak elszenvedjük, ugyanis az ilyen cselekedet minden részcselekvés és így minden – a részcselekvések határán ébredő – cselekvés-érzet megszűnését jelenti.

Az Én-Te alapszót csak egész lényével mondhatja az ember. Önmagam egész lényévé koncentrálódása és összeolvadása soha nem történhet általam, és soha nem történhet nélkülem. A Te által leszek Én-né. S hogy Én-né leszek, mondom: Te. Minden valóságos élet – találkozás.

* * *

Viszonyom ahhoz, akinek azt mondom: Te – közvetlen. Én és Te között nem áll fogalom, sem előzetes tudás, s nem állanak fantáziaképek; még az emlékezet is átváltozik, amint az egyediségből kilép az Egészbe. Én és Te között nem áll cél, sem vágy, sem pedig előrevetítése

15

annak, ami következik; s még a vágyakozás is átváltozik, amint az álomból kilép a megjelenésbe. Minden eszköz – akadály. Csak ha már minden eszköz szétporladt, csak akkor következik találkozás.

* * *

A viszony közvetlenségének színe előtt minden, ami közvetett, lényegtelené válik. Az is, hogy akinek azt mondom: Te, más Én-ek számára már Az („általános tapasztalás tárgya”), vagy – éppen lényegi tettem által – azzá lehet. Ugyanis az igazi határvonal – persze olyan határvonal, mely lebeg és ingadozik – nem a tapasztalás és nem-tapasztalás között húzódik, sem pedig az adott és nem adott, sem nem a lét világa és az értékek világa között, hanem mindezen régiókat keresztülszelve a Te és az Az között: jelenlét és tárgy között.

* * *

A jelen – nem a pontszerű jelen, amely nem jelent egyebet, mint a „lejárt” idő mindig csak gondolatban tételezett végét, az időszakasz megragadásának látszatát, hanem a valóságos, kitöltött és beteljesült jelen –, a jelen csak annyiban létezik, amennyiben jelenlét, találkozás, viszony létezik. Csak azáltal, hogy a Te jelenvalóvá lesz, csak azáltal támad jelen.

Az Én-Az alapszó Én-jének, annak az Én-nek tehát, amellyel átellenben nem éli világát egy Te, hanem „tartalmak” sokasága állja körül, csak múltja van, jelene nincsen. Más szóval: amíg az ember megelégszik a dolgokkal, melyeket tapasztal és használ, addig a múltban él, pillanatának nincsen jelene. Nincs egyebe, csak tárgyai vannak; a tárgyakat pedig az teszi, hogy voltak.

A jelen nem az, ami elfut, ami elsuhan, hanem ami szemben vár és szemben marad. A tárgy nem a tartam, hanem a megállás, a megszűnés, az abbamaradás, a megmerevedés, a távolmaradás, a viszony-nélküliség, a jelenlét-nélküliség. Ami lényegi – a jelenben éljük, ami tárgyi – a múltban.

* * *

Ezt az alapvető kettősséget az sem szünteti meg, ha az „ideák világát” szólítjuk, mint harmadikat, mely az ellentét fölé emelkedik. Hiszen nem másról beszélek, mint a valóságos emberről, Rólad és Rólam, a mi életünkről és a mi világunkról, nem valamely Én-ről önmagában, s nem is valamely létről önmagában. S a valóságos ember számára az igazi határ az eszmék világát is keresztülszeli.

Akad persze olyan ember, aki a dolgok világában, megelégedvén azzal, hogy tapasztalja és használja őket, ideákból melléképtményt,

emeletet tákol magának, melyben menedéket és megnyugvást talál, ha megérinti őt a semmisség érzése. A rút hétköznapi ruháját a küszöbön hagyja, tisztán gyolcsba öltözik, és felüdülést talál az őslétező szemlélésében, vagy annak szemlélésében, aminek lennie kell, de amiből az ő élete nem részesedik. Sőt még abban is örömetelhet, hogy hirdeti mindezt.

De az Az-emberiségnek, melyet valaki elképzeli, tételez és növekedéshez segít, semmi köze a hús-vér emberiséghez, melynek az ember igazán azt mondhatja: Te. A legnemesebb fikció is fétis, a legemelkedettebb fiktív érzelem is bűn. Az eszmék nem trónolnak a fejünk felett, miként nem lakoznak a fejünkben sem, közöttünk járnak, és hozzánk lépnek; szánalmas, aki nem mondja ki az alapszót, de nyomorult, aki ahelyett, hogy kimondaná, az eszméket fogalommal vagy jelszóval szólítja meg, mintha az volna a nevük.

* * *

Hogy a közvetlen viszony magában foglal valamiféle hatást az átellenben állóra, ez nyilvánvaló a következő három példából. – A művészet lényéből fakadó tett határozza meg azt a folyamatot, melynek során a formából mű lesz. Az átellenben álló a találkozás által teljeseedik ki, általa lép be a dolgok világába, hogy végtelenül tovább hasson, végtelenül Az legyen, de

végtelenül újra Te lehessen, boldogságot, tüzet adva. „Testet ölt”: hús-vér valója az idő és tér nélküli jelenlét folyójából kilép a tartam partjára.

Nem ilyen nyilvánvaló a hatás-mozzanat az ember-Te-hez való viszonyunk esetében. A lényegi tettet, mely itt a közvetlenséget megalapítja, általában érzésszerű valamiként értik, s így félreértik. Érzések kísérik a szeretet metafizikai-metapszichikai tényét, de alkotni nem ezek alkotják; s az érzések, melyek kísérik, igen sokfélék lehetnek. Jézus mást érez az ördögös iránt, mint a szeretett tanítványa iránt; de a szeretet egy. Érzéseink „vannak”; a szeretet történik. Az érzések az emberben laknak; de az ember a szeretetében lakik. (Ez nem pusztán metafora, hanem maga a valóság: a szeretet nem tapad az Én-re, hogy aztán a Te csak „tartalma”, tárgya legyen, a szeretet az Én és a Te között van.) Aki nem tudja ezt, nem tudja az egész lényével – nem ismeri a szeretetet, még ha a szeretetnek tulajdonítja is az érzéseket, melyeket megél, megtapasztal, élvez vagy kinyilvánít. A szeretet a világban ható erő. Aki benne áll, és benne szemléli a világot, annak számára az emberek kibontakoznak a világi nyüzsgésből, jók és rosszak, okosak és ostobák, szépek és csúnyák, egyik a másik után valóságos lesz a számára, Te lesz, azaz eloldódik, ki-

lép, egyetlen lesz, és átellenben élő; kizárólagosság támad csodaképp újra meg újra – s így az ember képes hatni, képes segíteni, gyógyítani, nevelni, felemelni, megváltani. A szeretet: az Én felelőssége a Te iránt, ez adja azt, amit semmi érzelem nem képes adni – minden szerető egyenlőségét a legkisebbtől a legnagyobbig, s a boldog biztonságban élőtől, akinek életét a szeretett ember élete magában foglalja, ettől az embertől addig, aki életfogytiglan a világ keresztjére van feszítve, aki képes a hallatlan tetre, s elég merész is hozzá: hogy az embert szeresse.

Maradjon meg titoknak a hatás jelentése harmadik példánkban a teremtményről és annak szemléléséről. Higgyél az élet egyszerű mágiájában, a mindenség szolgálatában, s megérted, mit jelent a teremtmény ama várakozása, kitekintése, „fejét előreszegése”. Itt a szavak csak hamisak lehetnek; de lásd, a lények ott élik életüket körülötted, s bármelyikhez közeledsz, mindig a lényeghez jutsz.

* * *

A viszony – kölcsönösség. Az, akinek azt mondom: Te, hat rám, ahogyan én is hatok öreá. A tanítványaink formálnak, a műveink építenek minket. A „rossz” megnyilatkoztatóvá lesz, amikor megéri a szent alapszó. Hogy

nevelnek minket a gyermekek, és hogyan az állatok! Kifürkészhetetlenül bennefoglaltatva élünk az egyetemes kölcsönösség áramában.

* * *

– Úgy beszélsz a szeretetről, mintha az lenne az egyetlen viszony az emberek között; de van-e jogod akár csak példaként is választani a szeretetet – hiszen gyűlölet is létezik?

– Amíg a szeretet „vak”, vagyis: amíg nem egész lényt lát, még nem áll igazán a viszony alapszavának jegyében. A gyűlölet természete szerint vak; egy lénynek csak valamely részét lehet gyűlölni. Aki egy lényt egészében lát, s el kell utasítania, az már elhagyta a gyűlölet birodalmát, s átlépett oda, ahol ember mivoltunknak megfelelően korlátozódik a Te kimondásának lehetősége. Hogy az emberrel megtörténik, hogy nem képes a vele átellenben álló embernek kimondani az alapszót, amely mindig magában foglalja a megszólított lény igenlését, s így vagy a másikat vagy saját magát el kell utasítania – ez az a korlát, melyhez érve a viszonyba lépés felismeri önnön viszonylagosságát, s e viszonylagosság csak e korlát eltüntével fog eltűnni. S mégis: az az ember, aki egyenesen gyűlöl, közelebb van a viszonyhoz, mint a szeretet – s gyűlölettelen.

* * *

És ez osztályrészünk magasztos szomorúsága, hogy világunkban minden Te-nek Az-zá kell lennie. Bármily jelenvaló volt is a Te a közvetlen viszonyban – amint e viszony megtette a magáét, vagy pedig áthattották az eszközök, a közvetítések, tárggyá lesz a tárgyak között, a legelőbbre valóvá bár, de mégis eggyé közülük, a neki rendelt mértékkel és határral. A mű esetében az, ami megvalósulás az egyik, az a valóság elvesztése a másik vonatkozásban. Az igazi szemlélet rövid életű; a természeti lény, aki a kölcsönhatás kizárólagosságában épp az imént tárult föl nekem, most megint leírható, elemezhető, besorolható – sokszoros törvénykörök metszéspontja. S maga a szeretet sem képes megmaradni a közvetlen viszonyban; tartama van, de aktualitás és látencia váltakozásában van tartama. Az ember, aki épp az imént még egyetlen és tulajdonságok nélküli volt, nem kéznél levő, csak jelenvaló, nem tapasztalható, csak megérintható – az ember íme megint ő, tulajdonságok summája, alakkal rendelkező mennyiség. Most már újra elvehetem belőle hajának, beszédének, jóságának színét; de mindaddig, amíg ezt megtehetem, már nem az, akinek azt mondhattam, és még nem az, akinek majd újra azt mondhatom: Te.

A világban minden Te sorsa lényénél fogva az, hogy dologgá legyen, vagy legalábbis újra meg

újra belépjen a dologságba. Tárgyi nyelven szólva: a világ minden dolga – dologgá levés előtt vagy után – képes arra, hogy egy Én számára mint a neki rendelt Te megjelenjen. A tárgyi nyelv azonban a valóságos életnek csak a szegélyét képes elérni.

Az Az: a báb, a Te: a pillangó. Csak éppen nem mindig váltják egymást ilyen világosan az állapotok; az, ami végbemegy, gyakran mély ketősségben örvénylő, önmagával ölelkező esemény sor.

* * *

Kezdetben van a viszony.

Tekintsük a primitív népek nyelvét, azon népeket, melyek tárgyakban szegények maradtak, s életük erős jelenlétű cselekedetek szűk körében alakul. E nyelv sejtmagjai – e nyelvtanítás előtti ősfarmák, melyek szétrobbanásából jön létre a szófajok sokfélesége, ezek általában valamely viszony egészét jelölik. Ahol mi azt mondjuk: „messze, távol”, ott a zulu mondatszót mond, mely ennyit tesz: „Ott, ahol az ember ezt kiáltja: »Anyám, elvesztem!«”; a tűzföldi bennszülöttek túlszárnyalják a mi analitikus bölcsességünket azzal a hét szótagú mondatszóval, melynek pontos jelentése a következő: „Nézik egymást, mindketten azt várják, hogy a másik ajánlja föl, hogy megteszi azt, amire mindketten vágnak, de nem merik meg-

tenni.” A személyek, a főnévi személyek éppúgy, mint a névmásiak, be vannak ágyazva ezen egészbe, domborműszerűen, úgy, hogy még nem nyernek lekerekített, körüljárható és önálló alakot. Nem a felbontó elemzés és a mérlegelés ezen produktumai a fontosak, hanem az igazi eredeti egység, a megélt viszony.

Üdvözljük azt, akivel találkozunk, úgy, hogy jót kívánunk neki, vagy úgy, hogy odaadásunkról biztosítjuk, vagy Istennek ajánljuk. De mily hamisak ezek az elkoptatott formulák (mit sejtünk még az „Üdv!” kiáltásban annak eredeti jelentéséből, mely hatalommal ruházta fel, akihez szólt?) a kafferek örökifjú, testi érintést és viszonyt kimondó üdvözléséhez képest: „Látlak!”, vagy pedig ennek amerikai változatához, az egyszerre szent és nevetséges „Szagolj meg engem!”-hez képest.

Föltehetjük, hogy a viszonyok és a fogalmak, de talán a személyekről és dolgokról alkotott képzetek is, viszonyfolyamatokról és viszonyállapotokról alkotott képzetekből emelkedtek ki. A „természeti ember” elemi, szellemet ébresztő benyomásai és felindulásai éppen azok, amelyek viszonyfolyamatokból – egy átellenben lévő személy élményéből –, illetve azok, amelyek viszonyállapotokból – egy átellenben lévővel való együttélésből – származnak. A holdról, melyet éjszakánként lát, nem sokat gondolko-

dik az ember, mígnem egyszer az, test a testhez, hozzá lép, akár álmában, akár ébrenlétben, hozzá közel, s gesztusokkal megbűvöli, vagy érintés által tesz valamit – jót vagy rosszat – vele. Mindebből nem a vándorló holdtányér képét őrzi meg, mondjuk, s nem is egy, valami képpen ahhoz tartozó démoni lény képzetét, hanem egyelőre csak ama holdhatásnak a testén átviharzó *felindulás-képét*, melytől csak fokonyként válik el a ható hold személy-képe, ugyanis csak most kezd az, amit minden éjjel befogadott, és ami benne tudattalan maradt, ama hatás cselekvőjének és hordozójának képzetévé gyulladni, és kezdi lehetővé tenni tárgyiasulását, Ő-vé levését az eredetileg nem tapasztalható, csak elszenvedett Te-nek.

Minden lényegi megjelenés ezen kezdeti és még sokáig tovább ható viszony-jellegéből válik érthetőbbé a primitív népek életének egy olyan mozzanata, melyet a jelenkori kutatás nagy figyelemre méltat és bőven tárgyal: ama titokzatos hatalom, melynek fogalma különböző változatokban fölmerül jó néhány természeti nép hitvilágában, illetve tudományában (ekkor még e kettő egy és ugyanaz), gondolunk itt a *maná-ra*, illetve *orendá-ra*, melytől út vezet a bráhma-*manhoz*, annak ősjelentése szerint, s még tovább a varázspapiruszok és az apostoli levelek *khárisz*-ához. Érzékfölötti, természetfölötti erő-

ként jellemezte a kutatás – mindkét minősítés a mi kategóriáink felől látja, de e kategóriák nem felelnek meg a primitívek kategóriáinak. A primitív ember világának határát testi valójának élményei vonják meg, melyekhez, mondjuk, a halott látogatásai is „természetesen” hozzátartoznak; nem-érzéki valóságot létezőnek, kézzelfoghatónak tekinteni – szükségképpen értelmetlen dolognak tűnik a szemében. A jelenségek, melyeknek „misztikus” hatóerőt tulajdonít, mind elemi viszonyfolyamatok, tehát ilyen minden folyamat, melyen egyáltalán elgondolkodik, mivel testét ingerli, és testében ingerképet hagy maga után. A halálnak és a halottnak, aki éjjelente kínnal és gyönyörrel megkeresi őt, megvan a hatóereje, akárcsak a napnak, mely égeti őt, vagy az állatnak, aki üvölt rá, a törzsfőnöknek, aki tekintetével parancsol neki és a sámánnak, aki dalával erőt önt belé a vadászatra. Éppen a mana az, ami hat, ami által a vérünkig megindító Te lett a hold-személy ott fenn az égen, és amiről emléknym marad, mihelyt leválik az indulatképről a tárgy képe, bár a mana maga mindig csak valamely hatás cselekvőjeként és hordozójaként jelenik meg; ez az, ami által, ha – mondjuk – egy varázskőben birtokolom, én magam is ugyanígy hathatok. A primitív ember „világképe” nem azért mágikus, mintha az emberi

varázserő állana a középpontjában, hanem sokkal inkább azért, mert ez az erő nem egyéb, mint amaz egyetemes varázserő egyik változata, melyből minden valódi hatás ered. Világképében az okság *nem* kontinuum, hanem az erő mindig új felvillanása, előiramlása és tárgyáig hatása, vulkáni lüktetés, mely nem folytonos. A mana: primitív absztrakció, feltehetőleg primitívebb, mint például a számok, de nem természetfölöttibb, mint azok. A magát nevelő emlékezet egymás mellé sorakoztatja a nagy viszony-eseményeket, az elemi megrázkódtatásokat; az, ami a létfenntartási ösztön számára a legfontosabb s a megismerési ösztön számára a leginkább figyelemre méltó, nevezetesen „az, ami hat”, ez emelkedik ki a leginkább, elválik minden egyébtől, önállósul; közben az, ami kevésbé fontos, az, ami nem közös, az élmények váltakozó másik személye (a „Te”) háttérbe szorul, elkülönülve marad meg az emlékezetben, fokként tárgyasul, s lassan-lassan csoportokba, fajokba rendeződik; s harmadikként, hátborzongató elkülönülésben, néha még a halottnál és a holdnál is kísértetiesebben, de egyre inkább elutasíthatatlan világossággal támad a másik, „a mindig azonosként megmaradó” partner: az „Én”.

Az „ön”-fenntartási ösztön eredendő működéséhez éppoly kevésbé tartozik hozzá az Én-

tudat, mint bármely más ösztön működéséhez; nem az Én az, ami tovább akarja örökíteni magát, hanem a test, amely még nem tud semmiféle Én-ről; nem az Én, hanem a test akar dolgokat létrehozni – munkaeszközt, játékszert –, a test akar „alkotó” lenni; s a primitív megismerés-funkcióban hiába keresnénk, mégoly naiv formában is, valamiféle *cognosco ergo sum*-ot, hiába a megismerő szubjektum valamiféle, mégoly gyermeki, felfogását. Az Én az őselmények, a vitális ősszók – Én alkotja Te-t, Te alkotja Én-t – széthasításából lép elő elemként a participium szubsztantiválódása és hüposztázálódása után.

* * *

A két alapszó eredendő különbözősége a primitív ember szellemtörténete során abban nyilvánul meg, hogy már az első, az eredeti viszonytörténetben természetes, mintegy alakká válás előtti módon mondja ki az Én-Te alapszót, tehát még mielőtt magára mint Én-re ismert volna; ezzel szemben az Én-Az alapszó egyáltalán csak e felismerés által, az Én leválása által válik lehetővé.

Az előbbi alapszót szét lehet persze bontani Én-re és Te-re, de ez nem jelenti azt, hogy e kettő összekapcsolásából jött létre – az Én-Te alapszó Én előtti; az utóbbi alapszó viszont az Én és az Az összekapcsolásából jött létre – Én utáni.

A primitív viszony-eseményben az Én benne foglaltatik: az esemény kizárólagossága által. Mivel ugyanis ezen eseményben annak lényege szerint csak a két partner létezik teljes jelenvalóságában – az ember és a vele átellenben lévő –, s mivel ezen eseményben a világ duális rendszerré lesz, ezért az ember itt már megérzi az Én kozmikus pátozát, anélkül hogy ennek igazán a tudatára ébredne.

Ezzel szemben abban a természeti tényben, amely az Én-Az alapszóba, az Én-re vonatkoztatott tapasztalásba fog átmenni – ebben a tényben az Én még nem foglaltatik benne. E tény nem egyéb, mint az emberi testnek mint az érzékletek hordozójának környezetétől való különállása. A test megismeri magát – önnön sajátosságait –, és megtanulja megkülönböztetni magát a környezetétől, de mindeközben meghagyja a dolgokat a maguk egymásmellettségében, s így e megkülönböztetésben eredendő Én-szerűsége nem fejeződhet ki.

De ha már egyszer előlépett a viszony Én-je, s létezővé lett a maga különvált mivoltában, sajátos módon éterivé és funkciószerűvé válik, s beköltözik abba a természeti ténybe, hogy a test környezetétől különvált, s felébreszti benne az Én-szerűséget. Csak most jöhet létre a tudatos Én-aktus, az Én-Az alapszónak, az

Én-re vonatkoztatott tapasztalásnak az első alakja: a most támadt Én kijelenti, hogy ő a tapasztalások hordozója, a környező világ pedig azoknak a tárgya. (Mindez persze „primitív” és nem „ismeretelméleti” formában történik; de ha ezt a mondatot: „Én látom a fát”, úgy mondom ki, hogy már nem az ember-Én és a fa-Te közötti viszonyt mesélem el, hanem megállapítom a fa-tárgy észlelését az ember-tudat által, akkor e mondat már felállította a szubjektum és az objektum közötti korlátot; kimondott az Én-Az alapszó, a különválasztás szava.

* * *

– Így hát osztályrészünk ama szomorúsága őstörténetünkben velünk együtt jött létre?

– Igen, létrejött: amennyiben az ember tudatos élete az őstörténetében jött létre. Csakhogy a tudatos életben nem történik más, mint hogy a világ egyes léte emberi alakulásként tér vissza. A szellem az időben a természet termékeként, sőt melléktermékeként jelenik meg, és mégis ez a szellem foglalja magába időtlenül a természetet.

A két alapszó ellentéte sok néven jelenik meg az időkben és világokban, de névtelen igazságában hozzátartozik a teremtéshez.

* * *

– Tehát mégiscsak hiszed, hogy létezett Éden az emberiség őskorában?

– De lett légyen akár pokol ez az őskor – s valóban, ameddig a történelmi gondolkodásban képes vagyok visszamenni, tele volt haraggal és félelemmel és kinnal és kegyetlenséggel –, mindeképpen valóságos volt.

Az ősember találkozáselményei nem lehettek jámbor jóérzéssel teljesekek; de még mindig jobb, akár erőszakot tenni is egy valóságos lényen, mint kísérteties módon gondoskodni arctalan számokról. Amattól Istenhez vezet út, emettől csak a semmibe.

* * *

A primitív ember, akinek élete, mely – még ha sikerülne is teljesen föltárnunk azt – a valóságos ősember életét csak hasonlatként képes megmutatni nekünk, a primitív ember csak futó pillanatokra képes betekintést adni a két alapszó időbeli összefüggésébe. A gyermektől már teljesebb híradást kaphatunk.

Itt leplezetlenül világossá lesz előttünk, hogy az alapszók szellemi valósága a természeti valóságból emelkedik ki, az Én-Te alapszó valósága a természeti összekapcsoltságból, az Én-Az alapszóé a természeti különállásból.

A gyermek születés előtti élete tiszta, természetes összekapcsolódás, egymás felé áradás,

testi kölcsönhatás; s a kialakuló lény élethorizontja sajátos módon bele van írva az őt hordozó lény horizontjába, s ugyanakkor még sincsen beleírva; ugyanis a gyermek nem csak az emberanya ölében nyugszik. Ez az összekapcsolódás olyannyira kozmikus, hogy valamely őskori felirat nem tökéletes olvasataként hat, amikor a zsidó mítoszból azt tanuljuk, hogy az anyaméhben az ember tudja a mindenséget, a születéssel pedig elfelejti. S ez az összekapcsoltság titkos vágyképként vele marad. Nem mintha ama sóvárgás visszakívánczást jelentene, ahogyan azok vélik, akik a szellemet – saját intellektusukkal tévesztve össze azt – a természet elősdijének látják: a szellemet, mely a természet, persze mindenféle betegségnek kitett, virága. Nem, a sóvárgás tárgya a szellemmé szökkent lény összekapcsoltsága azzal, akinek igaz módon mondja: Te.

Minden formálódó emberfia, mint minden formálódó lény, a Nagy Anya, a szétválasztatlanul alak-előtti ősvilág ölében nyugszik. Belőle oldódik el a személyes életbe, s csak azokban a homályos órákban, amikor ebből a életből egyszerre kicsöppenünk (ez persze az egészséges emberrel is megtörténik éjszakáról éjszakára), csak ezekben az órákban vagyunk ismét közel hozzá. De ez az eloldódás nem úgy történik, mint a testi anyától való eloldódás – nem

oly hirtelen és nem oly katasztrófaszerű; az emberfia haladékat kap, hogy a világgal való természeti összekapcsolódást, melyet most elveszít, beválthassa szellemi összekapcsolódásra – viszonyra. A káosz izzó sötétségéből kilép a teremtés hűvös világosságába, de még nem birtokolja azt, mintegy elő kell még hoznia, s a maga számára valósággá kell tennie, a saját világát látással, hallással, tapintással, formálással nyeri el. A teremtés alakszerűségét a találkozásban nyilvánítja ki; nem önti magát a várakozó érzékekbe, de a megragadó érzékek elébe emelkedik. Mindazt, ami a már kész embert játszadozva körülveszi majd, a kialakuló embernek megfeszített erővel kell elsajátítania, kérve kiérdemelnie. Nincsen dolog, mely tapasztalás része lenne, nincs, amely másképp tárulna fel, mint az átellenben állók kölcsönhatásában. Ahogy a primitív ember, úgy a gyermek is két alvás között él (s az ébrenlétének is nagy része álom), a találkozás villámlásában és a villámfény visszfényében.

Hogy a viszonyra törekvés őseredeti valami, ez már a legkorábbi, a leghomályosabb fokon is megmutatkozik. Mielőtt bármi egyest észlelhetne az ember, tompa tekintetet vet a még fel nem tisztult térbe, valami határozatlan felé; s amikor nyilvánvalóan nem vágyik élelemre, minden jel szerint akkor is céltalanul keresve

nyúlnak a puha kézmozdulatok az üres levegőbe, valami meghatározatlan felé. Nevezhetjük ezt animálisnak – ezzel még semmit sem értünk meg. Mert éppen ezek a pillantások fognak majd megállapodni egy tapétaarabeszkén, s nem mozdulnak, míg a „vörös” szín lelke föl nem tárul előttük. Épp ez a mozgás fog egy bolyhos játék mackón érzéki formában testet öltetni, s egy teljes testet szeretettel, felejtethetetlenül megismerni; mindkét eset: nem valamely tárgy megtapasztalása, hanem birkózó ölekezés egy – persze csak a „fantáziában” – elevenen ható átellenben állóval. De ez a fantázia semmiképpen nem valamiféle „mindent lélekkel felruházás”; ez a fantázia: törekvés, hogy mindent Másikká tegyünk, akinek ezt mondhatjuk: Te, törekvés a mindennel-viszonyba-lépésre, s e törekvés, ahol nem talál elevenen ható átellenben állóra, hanem annak puszta képmására vagy szimbólumára talál csak, az eleven hatást saját bőségéből egészíti ki. Még csak kicsiny, tagolatlan hangocskák szólnak értelmetlenül és kitaratóan a semmibe; de éppen ezek lesznek egy napon észrevétlenül beszélgetéssé – beszélgetéssé, de mivel?; talán a duruzsoló teáskannával, de beszélgetéssé.

Jó néhány rezdülés, melyet reflexnek hívnak – szilárd vakolókanál a személyiség világának felépítésében. Éppen hogy nem úgy van,

mintha a gyermek előbb észlelné egy tárgyat, hogy azután, mondjuk, viszonyba lépjen vele; hanem a viszonytörténés az első, a behajló kéz, melybe az, ami átellenben van, belesimul; a viszony ehhez, a Te-mondás szótlan, alak előtti alakja – ez a második; a dologgá válás azonban csak kései produktum, mely az öselmények szétvágásából, az összekapcsolt partnerek elválásából keletkezik – éppúgy, mint az Én-né levés. Kezdetben van a viszony: mint a lényeg kategóriája, mint készenlét, mint befogadásra kész forma, mint lélekmodell; a viszony *a priori*-ja; *a velünk született Te*.

A megélt viszonyok: a velünk született Te realizálódásai a velünk találkozó Te által; hogy ez utóbbi velünk átellenben állóként megragadható, kizárólagosként elfogadható, és, végül, az alapszóval megszólítható – ez a viszony *a priori*-ján alapul.

A kontaktus-ösztönben (egy másik lény előbb tapintással, majd látással való „megérintésére” irányuló ösztönben) a velünk született Te igen hamar megmutatja hatását, úgyhogy e hatás mind egyértelműbben a kölcsönösséget, a „gyöngédséget” jelenti; de a később működésbe lépő alkotó ösztönt (mely dolgok létrehozására irányul szintetikus úton, vagy, ha erre nincsen mód, analitikus úton: szétválasztás, széttépés által), ezt az ösztönt is a velünk szüle-

tett Te határozza meg, s így a létrehozott „megszemélyesítése”, „párbeszéd” jön létre. A gyermeki lélek fejlődése feloldhatatlanul összefügg a Te utáni vágy fejlődésével, e vágy beteljesülésével és csalódásaival, kísérletezéseinek játékaival s tanácstalanságainak tragikus komolyságával. E jelenségek megértése, melyet visszavet minden olyan kísérlet, mely szűkebb szférákra igyekszik visszavezetni őket, csak akkor juthat előre, ha szemlélésük és vitatásuk során észben tartjuk kozmikus-metakozmikus eredetüket: a kifelé vágyakozást a szétválaszthatatlan alakelőtti ősvilágból, amelyből a világra született testi individuum ugyan már teljesen kilépett, de nem úgy a hús-vér, jelenvaló lény, melynek fokonként, éppen a viszonyokba lépés által kell kibontakoznia belőle.

* * *

Az ember a Te által lesz Én-né. Az átellenben álló jön és továtúnik, viszony-történések összesűrűsödnek és szétporladnak, s e váltakozásban, minden fordultnál növekedve tisztul a mindig azonos partner tudata, az Én-tudat. Bár ez még mindig csak a viszonyba szöve, a Te-hez való relációjában jelenik meg, mint a megismerhetősége annak, ami a Te után nyúlik, és nem azonos vele, de egyre erőteljesebben tör a felszín felé, míg egyszerre elpattan a köte-

lék, s az Én egy pillanatra szembekerül önmagával, a különválttal, mint Te-vel, hogy rögtön birtokba vegye önmagát, és ettől fogva önmaga tudatában lépjen a viszonyokba. Csak most állhat össze a másik alapszó. Mert igaz ugyan, hogy a viszonybeli Te mindig újra elhalványult, de ezzel nem lett egy Én Az-jává, kötetlen észlelés és tapasztalás tárgyává, amivé ezután válik majd, hanem mintegy önmagáért való Az-zá lett, valamivé, amit eddig nem vettek észre, valamivé, ami az új viszony-eseményben ébredésre vár. S a hús-vér élőlényre érő test önnön érzékleteinek hordozójaként s törekvései végrehajtójaként kiemelkedett a környezetéből, de csak a világban való eligazodás követelte egymasmellettségben, nem pedig Én és tárgy abszolút különállásában. Most azonban a különvált Én már átalakulva, lényegi dússágából a tapasztaló és használó szubjektum pontszerűségévé zsugorodva, lép oda minden „magáértvaló” Az-hoz, leigázza, és összeadódik vele a másik alapszóvá. Az Én-szerűvé lett ember, aki Én-Az-t mond, a dolgok elé áll, s nem átellenben velük a kölcsönhatás áramában; közelre pillantó tekintetének nagyítóüvegével az egyes dolgok fölé hajolva, vagy távolba pillantó tekintetének messzelátójával díszletté rendezve őket } szemléletében különválasztva őket kizárólagosság-érzés nélkül vagy szemléle-

tében összekapcsolva őket világ-érzés nélkül: amazt csak a viszonyban lenne képes elérni, emezt pedig csak a viszonyból kiindulva. Csak most tapasztalja a dolgokat tulajdonságok sum-májaként: igaz, minden viszonyélményből, az élményből az emlékezetben megmaradt Te részeként megőrzött bizonyos tulajdonságokat az emlékezet, de számára csak most épülnek fel a dolgok tulajdonságokból; csak a viszony emlékéből egészíti ki az ember – álomszerűen, képszerűen, gondolatszerűen, alkatának megfelelően – azt a középpontot, mely a Te-ben hatalmasan, minden tulajdonságot körülölelve megnyilatkozott: a szubsztanciát. Csak most helyezi a dolgokat tér-idő-okság összefüggésébe, csak most nyeri el minden dolog a helyét, a lefolyását, a mérhetőségét, a feltételekhez kötöttségét. A Te a térben jelenik meg ugyan, de éppen az egymással átellenben állók kizárólagosságának a terében, melyben minden egyéb csak az a háttér lehet, melyből előlép, s nem a határa, nem a mértéke; s az időben jelenik meg ugyan, de az önmagában beteljesülő folyamat idejében, s e folyamatot nem valamiféle folytonos és szilárdan tagolt sor részeként éljük meg, hanem „tartam”-ban, melynek tisztán intenzív kiterjedését csak magából a Te-ből lehet meghatározni; a Te egyszerre hatóként és hatást befogadóként jelenik meg, de nem

oksági összefüggések láncolatába illeszkedve, hanem az Én-nel való kölcsönhatásában, a történés kezdeteként és végeként. Az emberi világ alapigazságához tartozik: csak az Az rendezhető. Csak amikor a dolgok számunkra Te-ből Az-zá lesznek, csak akkor lesznek koordinálhatók. A Te nem tartozik koordinátarendszerhez. De most, hogy idáig jutottunk, ki kell mondanunk azt a másik dolgot, mely nélkül az alapigazságnak ez a része hasznavetetlen töredék maradna: a rendezett világ nem a világrend. Vannak pillanatai a hallgatásba burkolózó világ alapnak, amikor a világrend jelenvalóként szemlélhetővé lesz. Ekkor egyszerre hallani a hangot, melynek értelmezhetetlen kottája a rendezett világ. E pillanatok halhatatlanok, egyszer mind a legmulandóbbak is: nincsen tartalom, melyet megőrizhetnénk belőlük, de erejük belép a teremtésbe s az ember tudásába, erejük sugarai behatolnak a rendezett világba, s újra meg újra felolvasztják azt. Így az egyes ember történetében, s így az emberi nem történetében is.

* * *

A világ kétarcú az ember számára, amiképpen kétarcú az ember magatartása a világban. Érzékeli a létet maga körül, tényleges dolgokat érzékel, és lényeket, mint dolgokat, érzékeli a történetét maga körül, tényleges folyamatokat

érezkel, és cselekedeteket, mint folyamatokat, a dolgokat tulajdonságokból, a folyamatokat mozzanatokból állóként, a dolgokat a tér-hálóba, a folyamatokat az idő-hálóba rögzített-ként érzékeli, dolgokat és folyamatokat más dolgoktól és folyamatoktól határoltként, azokhoz mérhetőként, velük összehasonlíthatóként – rendezett világ, leválasztott világ. Ez a világ valamennyire megbízható, sűrű és tartalmas, tagolása áttekinthető, mindig újra elővehető, csukott szemmel fölmondhatjuk magunknak, s nyitott szemmel ellenőrizhetjük önmagunkat. Hiszen ott áll a világ, a bőrödet éri, ha engeded, a lelkedben gubbaszt, ha inkább úgy akarod – hiszen a te tárgyad, s az is marad kedved szerint –, és számodra ősidegen marad, kívüled és benned. Tudomást veszel róla, tudomásul veszed, s ő engedi, hogy vegyed, de adni nem adja magát neked. Csak róla tudsz másokkal „egyetértésre jutni”, és – bár mindenki számára más arcot mutat – kész rá, hogy közös tárgyak legyen, de másokkal találkoznod benne lehetetlen. Nélküle életben nem maradhatsz, megbízhatósága megtart téged, de ha belehalnál, a Semmiben lennél eltemetve.

Vagy pedig az ember a léttel és az alakulással, mint átellenben állóval találkozik, mindig csak egy lényel, és minden dologgal, mint lényel; ami ott van, történésben tárul föl neki, s ami ott

történik, létként esik meg vele; semmi más nem jelenvaló, csak ez az egy, de ez az egy világszerűen jelenvaló; eltűnt a mérték és az összehasonlítás; rajtad áll, hogy a mértékkel nem mérhetőből mennyi lesz számodra valósággá. A találkozások nem rendeződnek világgá, de mindegyik a világrend egy-egy jele a számodra. Nincsenek összekapcsolva egymással, de mindegyik a világgal való összekapcsolódásodat szavatolja. A világ, mely így megjelenik neked, megbízhatatlan, mert mindig újként jelenik meg, s nem foghatod szaván; nincsen sűrűsége, mert benne minden mindent áthat; nincsen tartama, mert hívatlanul érkezik, s ha kapaszkodsz bele, akkor eltűnik; áttekinthetetlen: ha áttekinthetővé akarod tenni, elveszited. Jön, jön, hogy előcsalogasson; ha nem ér el, ha nem találkozik veled, eltűnik; de jön megint, új alakban.

Nem rajtad kívül áll, lényed alapját érinti, s ha azt mondod: „Lelkem lelke”, nem mondtál sokat; de nehogy megpróbáld a lelkedbe helyezni – megsemmisíted. A te jelened: csak amennyiben a tiéd, csak annyiban van jelened; s tárgyaddá teheted, hogy tapasztaljad és használjad, s mindig újra meg is kell tenned ezt, és íme, nincsen többé jelened. Közted és közte: az adás kölcsönössége; azt mondod neki: Te, s neki adod magad, ő azt mondja neked: Te,

s neked adja magát. Róla nem juthatsz egyetértésre másokkal, egyedül vagy vele; de megtanít másokkal találkozni, s állni a találkozást; s érzéseinek kegyén s távozásainak szomorúságán át ahhoz a Te-hez vezet, melyben a viszonyok vonalai, a párhuzamosok metszik egymást. Nem segít, hogy életben maradj, csak abban segít, hogy megsejtsed az örökkévalóságot.

* * *

Az Az-világ összefügg térben és időben.
A Te-világ nem függ össze térben és időben.
Az egyes Te a viszonyfolyamat lezajlása után kell, hogy Az-zá legyen.
Az egyes Az, a viszonyfolyamatba lépés által lehet, hogy Te-vé lesz.
Ez az Az-világ két alap-privilegiuma. Ezek vezetik az embert arra, hogy az Az-világot tekintse olyannak, amelyben élnie kell, és amelyben élnie is lehet, s amely még mindenféle ösztönzésekkel és ingerekkel, tevékenységekkel és ismeretekkel is szolgál. A Te-mozzاناتok a szilárd és üdvös krónikában csudás lírikus-dinamikus epizódokként jelennek meg, csábító varázssal bűvölnek, de veszélyes szélsőségekbe vonnak, lazítanak a kipróbált összefüggésen, s több kérdést hagynak maguk után, mint elégedettséget, megrendítik biztonságukat, éppen csak kilendítenek az otthonossá-

gunkból, és éppen csak nélkülözhetetlenek. S ha úgyszólván újra vissza kell térni belőlük „a világba”, miért ne lehetne meg is maradni benne? Miért ne lehetne az előnkbe lépőt rendreutasítani, és visszaküldeni a tárgyi világba? S ha már nem tehetjük meg, hogy ne mondjunk Te-t apánknak, feleségünknek, társunknak, miért ne mondjunk Te-t, és gondoljunk Az-t? A Te-hangot hangképző szerveinkkel létrehozni, még egyáltalán nem jelenti az otthonosságból kilendítő alapszó kimondását; s még a szerelemmel elstutogott Te is veszélytelen, amíg komolyan nem jelent mást, mint: tapasztalást és használatát.

Tiszta jelenlétben nem lehet élni, felemésztené az embert, ha nem gondoskodnának róla, hogy hamar és alaposan vége szakadjon a jelenlétnek. De pusztán múltban lehet élni, sőt: csak benne lehet életet berendezni. Csak éppen minden pillanatot meg kell tölteni tapasztalással és használatssal – s így már nem éget.

S, az igazság teljes komolyságával, figyelj: Az nélkül nem élhet az ember. De az, aki csak Az-zal él, nem ember.

1130-1133.